

Verslag reflectiedag ZwDelta.NL 27 januari 2009: Waterbekkens en belangenbehartigers

Ir. Topshuis Neeltje Jans

Voorwoord

De laatste reflectiedag. Na hun vertrek van Neeltje Jans beginnen de commissieleden ijverig te denken en te schrijven. Aan hen de zware taak om uit de vele verhalen, discussies, vragen en problemen die ze in de afgelopen vijf bijeenkomsten te horen hebben gekregen conclusies en concrete aanbevelingen te destilleren waarmee de delta echt verder komt. Ik ben zeer benieuwd en wacht in spanning af.

Deze laatste dag ging over de grote problemen met de deltawateren; waterkwaliteitsproblemen, zandhonger, en de spanning tussen natuur en andere functies. We hebben gezien hoe moeilijk het is om tegengestelde belangen bij elkaar te brengen, maar dat het tegelijkertijd de enige manier is om echt iets te bereiken. In het Grevelingenmeer is een mooi proces op gang gekomen, maar dat proces is zeer afhankelijk van zijn omgeving: komt er een verbinding met het Volkerak-Zoommeer? Is er uitwisseling van water mogelijk met de Oosterschelde? Vergeten we de voordelta niet?

Over een goede maand is het eindrapport van de commissie klaar, maar ook dan is het proces naar een uitvoeringsprogramma natuurlijk nog niet klaar. De reflectiecommissie geeft er hopelijk echter wel een goede aanzet voor.

Floris Hammer
Secretaris

Aanwezigen

Reflectiecommissie

Herman Eijsackers (*voorzitter*)
Joost Schrijnen (*programmadirecteur*)
Floris Hammer (*secretaris*)
Gobert Beijer
John Huige
Steef Buijs
Frans Klijn
Paul Langeweg
Krijn Poppe
Geert Teisman
Harold van Waveren
Dorien de Wit
Jandirk Hoekstra

Marcel Stive (verhinderd)

Wetenschapstafel

Pier Vellinga
Nico Landsman
Vincent Klap

Pogrammateam

Loes de Jong
Els Schout
Aly Breemhaar
Rob Visser

Sprekers

Lennert Langerak
Leo Adriaanse
Hans Lammers
Ko Prins
Gijs van Zonneveld

Overige genodigden

Jan Smits (Waterschap HD)
Jan Willem Slager (RWS ZL)
Paul Paulus (RWS ZL)
Eric van Zanten (RWS ZL)
Piebe Hoeksma (RWS ZL)
Simon Brassier (RWS ZL)
Kees van Westenbrugge (RWS ZL)
Dirk van Maldegem (RWS ZL)
Henk Botterweg (Watersportverbond)
Tjeerd Blauw (Provincie Zeeland)
M de Vast (Marina Yachting)
Henk Baptist (ondernemer/natuurbeschermer)
Nol Verdaasdonk (ZMF)
Pim de Wit (Havenbedrijf Rotterdam)
Hans van Pagee (RWS WD)
Ies de Vries (Deltares)
Lilianne van Sprundel (Min V&W)
Anton van Haperen (Staatsbosbeheer)
Leo Klaassen (GZH)
Siemco Louwerse (GZH)
Pieter Buijs (Delta N.V.)

Conclusies

- De wetgeving op het gebied van natuurbescherming is statisch, terwijl de omstandigheden dynamisch zijn. De vraag is daarom of die wetgeving wel klimaatbestendig is.
- Voor het Grevelingenmeer en de Oosterschelde zou een deel van de oplossing van de problemen kunnen liggen in de verbinding tussen de twee wateren. Er wordt nu per watersysteem gekeken wat het probleem is en hoe dat kan worden opgelost, terwijl de oplossing soms juist kan zitten in de verbinding met de omgeving.
- In de delta gebeuren alle interessante activiteiten altijd op de randen; de rand tussen water en land, rand tussen zoet en zout. Dat potentiaal moet worden benut.
- De onderhandelingen tussen verschillende sectoren in de delta worden vaak gedictieerd door de scheepvaartbelangen; er wordt niet gezocht naar win-winsituaties. Daar waar de natuurbeweging successen haalt, is dat altijd alleen een slimme uitruil geweest.
- Zeeuwen zijn eigenlijk heel buigzaam; ze accepteren heel lang alles wat er van buitenaf over ze heen komt, maar op een gegeven moment is de maat vol en zetten ze ineens de hakken in het zand. Dat gebeurt nu met 'stop de groene leugen' en de ontpolderingsdiscussie.
- Een grote schok, een ramp, blijkt heel vaak nodig om echte verandering teweeg te brengen. De uitdaging in de delta is om een andere katalysator voor verandering te vinden, bijvoorbeeld alleen het doembeeld dat geschapen wordt door achteruitgangen, of door incentives als het beloven van geld voor goede voorstellen.

Ontwikkeling van het Grevelingenmeer – Lennert Langerak

Dhr. Langerak is projectleider voor het Grevelingenmeer namens Groenservice Zuid-Holland (GZH)

Het terugbrengen van water en getij is het centrale thema in de Grevelingen. Het Grevelingenmeer is het grootste zoutwatermeer van Europa en ligt ingeklemd tussen Schouwen-Duiveland en Goeree-Overflakkee. Het meer is belangrijk voor recreatie en natuur. De kwaliteiten lopen echter terug op uiteenlopende terreinen.

De natuurkwaliteit loopt terug; de broedruimte voor vogels neemt af en het bodemleven sterft af door zuurstofgebrek. Het is geen dynamisch duurzaam systeem. Ook de economische kwaliteit loopt terug. Het gebied is sterk afhankelijk van de toeristische sector, maar de vraag loopt terug en er is een beperkte innovatiekracht bij de ondernemers in het gebied. De ruimtelijke kwaliteit is ook een probleem; de dijk vormt een barrière tussen land en meer, de kernen lopen leeg. Tot slot is er een probleem met de waterkwaliteit: met name in de diepere delen van het meer is een grote zuurstofloosheid, die het bodemleven verstikt.

Er wordt gepoogd om de negatieve spiraal te doorbreken. In 2003 is een serie debatten georganiseerd om hier op in te gaan. De visie Zicht op de Grevelingen verscheen. Er is gepoogd om ontwikkelingen, partijen en (tijd-/ruimte-)schalen te verbinden.

Rijkswaterstaat heeft een Verkenning Water en Getij uitgevoerd, om te onderzoeken of het terugbrengen van getij een oplossing kan zijn voor een gedeelte van de problemen. Vragen van dat onderzoek waren of waterkwaliteitsprobleem kon worden opgelost en of een getijdenenergiecentrale en een schutsluis in de Brouwersdam mogelijk zijn.

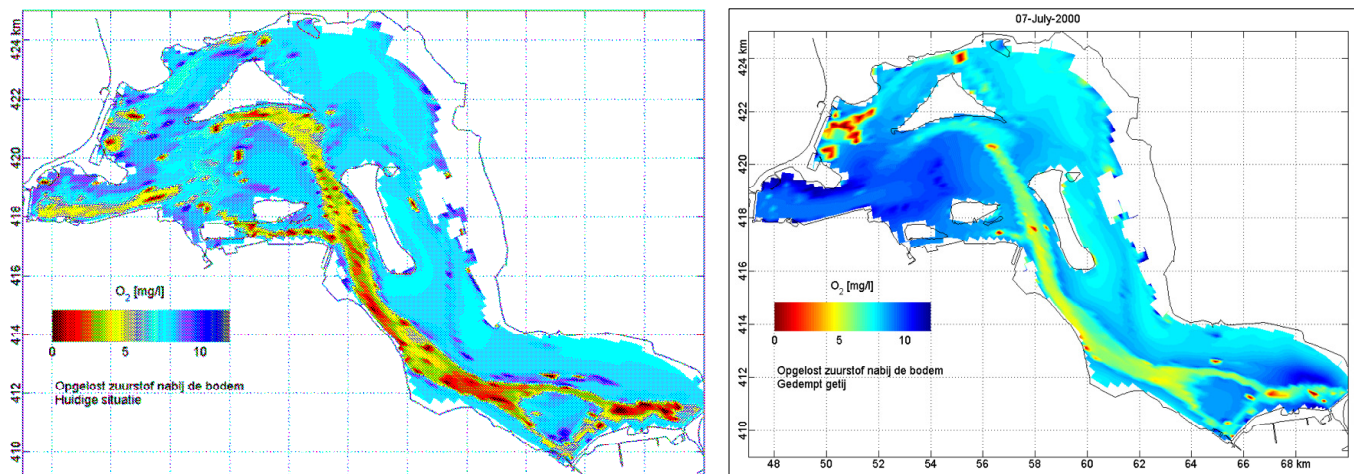
Een aantal varianten is onderzocht, met de mogelijkheden om verschillende hoeveelheden water van de Noordzee en/of Oosterschelde toe te laten, en een aantal varianten met tussen de 30 en 100 cm getij. Ook een open verbinding tussen de Grevelingen en het Volkerak-Zoommeer is onderzocht. Uit het onderzoek is gebleken dat de opties met getij erg effectief zijn tegen de zuurstofloosheid. Het terugbrengen van getij zorgt bovendien voor een flinke toename van het intergetijdengebied van 100 tot maximaal 1600 Ha. Dit is goed voor de natuurontwikkelingen, maar kan ook concepten als buitendijks wonen dichterbij brengen.

Een mogelijke getijdencentrale in de Brouwersdam zou afhankelijk van de hoeveelheid getij 50- tot 100.000 huishoudens van elektriciteit kunnen voorzien. Daarnaast zou hij ook een flinke toeristische trekpleister kunnen zijn. Een schutsluis zou naar schatting 26.000 passages per jaar aantrekken, en daarmee de toeristische sector een flinke impuls geven.

Het openen van de verbinding tussen Grevelingen en VZM is mogelijk, maar afhankelijk van het getij moet die verbinding afsluitbaar zijn. Het zou de kosten en veiligheid van Ruimte voor de Rivier ten

afbeelding 1 – mogelijke ontwikkelingen in het Grevelingenmeer

afbeelding 2 – verminderde zuurstofloosheid met gedempt getijd (rechts: huidige situatie)

goede kunnen komen, en is bovendien gunstig voor natuur en recreatie.

Deze studie laat zien dat investeren in water loont, en een katalysator kan zijn voor de transitie. Het is inhoudelijk en procesmatig relatief eenvoudig. Alle projecten liggen op de plank; er kan morgen worden begonnen.

Een getijdenenergiecentrale in de Brouwersdam – Pieter Buijs

Dhr. Buijs is directeur Technologie en Innovatie bij energiebedrijf Delta N.V.

Uit getij is energie op te wekken. Al sinds 1600 wordt getijdenenergie gebruikt, door het gebruik van getijmolens, en bij het ontwerp van de Oosterscheldekering is een studie gedaan naar de mogelijkheid voor een getijdencentrale. Delta N.V. heeft nu de TU Delft gevraagd de mogelijkheden in de Brouwersdam te onderzoeken.

De verschillende scenario's voor getij leiden tot verschillende haalbaarheidsperspectieven voor de centrale. Bij 50 cm getij is een investering van 190 M€ nodig voor een energieopbrengst van 165 GWh voor de marktprijs van 0,07 €/kWh, en dat zou leiden tot een onrendabele centrale. Ook bij 70 cm getij is nog geen rendabele centrale mogelijk.

Mogelijkheden om toch een rendabele centrale te bouwen zijn wellicht publiek-private samenwerking. Het ministerie van V&W zou zich eigenaar kunnen maken van het concept 'blauwe stroom'.

	<u>Investering</u> €/kW	<u>kWh-kosten</u> ct/kWh	<u>CO₂-kosten</u> ct/kWh
Gas S TEG	700	5 – 6	1 – 2
Kolen centrale	1300	6 – 7	2 – 3
Kern centrale	2500	4 – 5	-
Wind op land	1100	8 – 9	-
Wind op zee	2000	10 – 12	-
Getijdencentrale	4000	12 – 15	-

tabel 1 – vergelijking methodes energieopwekking

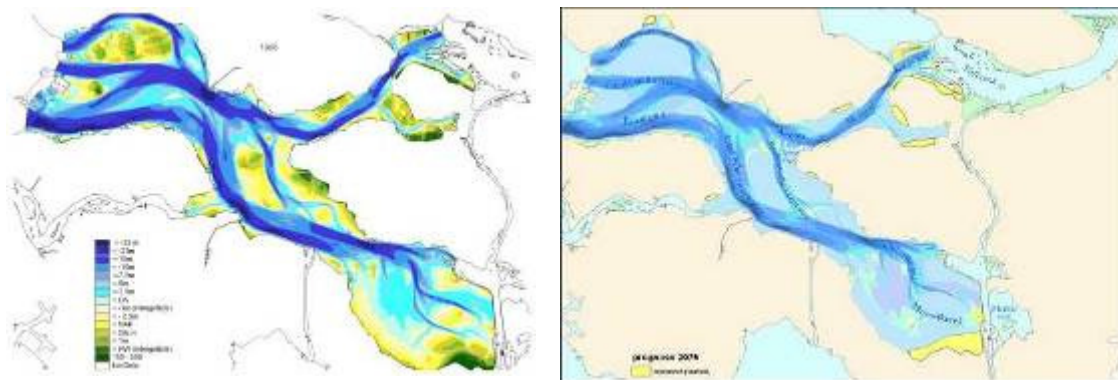
Zandhonger in de Oosterschelde – Leo Adriaanse

Dhr. Adriaanse is werkzaam bij Rijkswaterstaat Zeeland

De Oosterschelde is het kloppend hart van de Oosterschelde. Dat hart heeft echter aan een kant verstopte aders en wordt aan de andere kant afgeknepen. De grote vraag op dit moment is wat ons doel met het bekken is op de langere termijn; we hebben in de netwerklaag ingrijpende veranderingen aangebracht, waar de ondergrond zich de komende honderden jaren op aan het aanpassen is. Dit heeft gevolgen voor ecologie en economie.

Met de aanleg van de Deltawerken is het oppervlak van het meer met 1/3 afgenomen, het getijverschil is 13% afgenomen en de stroomsnelheden zijn met 30% gedaald. Het voormalige estuarium is afgesneden van de rivier en daarmee een zeearm geworden. Exoten als de Japanse oester zijn in die zeearm geïntroduceerd.

Momenteel zijn nog 10.000 Ha slikken en platen over van de oorspronkelijke 15.000 Ha. Momenteel verdwijnt 50 tot 100 Ha per jaar onder water. De oorzaak hiervan is de afgenomen stroomsnelheid; de

afbeelding 3 – platen en slikken in de Oosterschelde (links: 2009, rechts: 2075)

stroming heeft niet meer genoeg kracht om het zand terug te werpen op de platen. De totale behoefte aan zand voor een nieuw evenwicht is 400-600 M m³.

De zandhonger heeft grote gevolgen voor de natuur; leef- en foerageergebieden voor vogels verdwijnen. Ook de veiligheid heeft te leiden onder het verdwijnen van golfdemping door de platen. Om dit probleem op te lossen moet ofwel de oorzaak weggenomen worden, of de effecten worden bestreden.

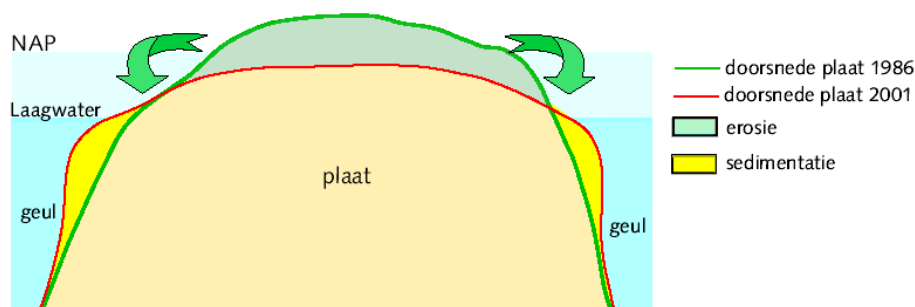
De verkenning, uitgevoerd door RWS, leert ons dat op korte termijn geen oplossing mogelijk is; dat is te duur en duurt te lang. Er wordt onderzoek gedaan naar mogelijkheden om zand op een natuurlijke manier te importeren. De eerste resultaten zien er niet te positief uit; een kunstmatige 'zandbrug' zou nodig zijn om zoveel mogelijk zand door de kering heen te krijgen. Proeven worden uitgevoerd om effectenbestrijding te testen. Er moet dan erg voorzichtig worden omgegaan met de vele schelpdierpercelen in de Oosterschelde. In september is een tot nu toe succesvolle proefsuppletie uitgevoerd. Mosselvisserij waren bang dat hun percelen zouden worden beschadigd door het zand, maar er is in goed overleg een oplossing gevonden. Dat is echter voor deze kleine schaal nog mogelijk, maar op grotere schaal zou het waarschijnlijk moeilijker worden. Mogelijk kunnen percelen worden verplaatst naar het VZM wanneer dat zout is geworden.

Een MKBA leert dat de investeringen in veiligheid en behoud van intergetijdegebieden lonen, maar er zijn veel onzekerheden. De berekening is sterk afhankelijk van de prijs van suppletiezand, de levensduur van steenbekledingen op de dijken en het eventuele productieverlies van schelpdierpercelen.

Voor het verbeteren van de veiligheid wordt gezocht naar innovatieve mogelijkheden met natuurlijke materialen; scheldierbanken als kustverdediging, getrapte oeververdedigingen etc. De mogelijkheid voor een kleine zandmotor voor de kering wordt onderzocht, met effecten voor zowel natuur als recreatie door de bredere stranden die zouden ontstaan. De komende 5 jaar wordt bepaald wat de natuurdoelen en maatregelen voor de Oosterschelde moeten zijn.

Momenteel is er 15 km² aan Japanse oesters, die de voedselconcurrentie aangaan met andere schelpdieren. In 2006 is een proef gedaan met wegvissen onder de waterlijn. De oesters hebben ook positieve effecten voor de veiligheid, maar zijn problematisch voor waterrecreanten.

Wellicht zal de Oosterschelde een rol gaan spelen in de rivierwaterberging en -afvoer. Echter, de

afbeelding 4 –
mechanisme
zandhonger door
verminderde stroming

kering zou dan goed lekdicht gemaakt moeten worden, om te voorkomen dat het peil te snel stijgt door aanvoer van de zee én de rivier. Ondertussen worden de dijken rond het gebied op de hoogte gebracht die de oude normen vereisen.

Op de langere termijn moet worden nagedacht hoe om te gaan met de kering, die over 75 jaar is afgeschreven. Wellicht verdwijnt de kering dan, en in een pilot op Schouwen-Duiveland wordt onderzocht hoe daarmee om zou kunnen worden gegaan: er wordt gekeken naar de waterverdediging en vluchtroutes.

De draagkracht voor leven in de Oosterschelde is flink afgenomen; de primaire productie door algen daalt duidelijk, er is onvoldoende zaadval van mossels en het zeegras verdwijnt. De oorzaak hiervan is waarschijnlijk het verdwijnen van de aanvoer van rivierwater: het brakke water is uit de Oosterschelde verdwenen.

Keuzes zijn nodig voor de ontwikkeling op de langere termijn; blijven we kiezen voor kustverkorting en compartimentering of kiezen we voor vrije doorstroming en herstel van de verbinding met de rivier? Wat doen we met de Oosterscheldekering? Hoe kunnen we de waterkeringszones langs de kust multifunctioneel gebruiken? Wat zijn de mogelijkheden voor de scheepvaart? Is er ruimte voor getijdenenergieopwekking?

Waar moeten we heen met de Oosterschelde?

De voordelta en zijn bijdrage aan de rest van de delta – Hans Lammers

Dhr. Lammers is werkzaam bij Rijkswaterstaat Noordzee

Er is een structuurschets gemaakt van de Noordzee voor het Nationaal Waterplan. Uit die schets blijkt dat de kust allerm minst leeg is: er gebeurt van alles. Windwingebieden worden ontwikkeld buiten de kust om het zicht niet te vervuilen: 6000 MW aan energie moet uit windenergie komen over enkele jaren. Langs de hele kust liggen Natura2000-gebieden, waarvan de voordelta een belangrijke is. Er is ruimte gereserveerd waar zand voor suppleties vandaan kan worden gehaald. Het windwingebied Borssele ligt bij de opening van de Westerschelde, en dus moet goed worden gezorgd voor een veilige passage van de scheepvaart.

De voordelta had als eerste in Nederland een beheerplan Natura2000. De voordelta wordt vanaf Walcheren tot de Nieuwe Waterweg vanaf de kust tot zo'n 15 km zeewaarts gerekend. Het is een dynamisch gebied met daardoor hoge potenties voor natuur. Beschermde zeehonden, vis en vogels vinden er volop leefgebied. Het beheerplan heeft als doelen het beschermen van de natuur, het compenseren voor natuurverlies door de Maasvlakte 2 en het ruimte bieden voor recreatie, visserij en andere activiteiten waar de natuurdoelstellingen dat toelaten.

Een groot deel van de Voordelta is een bodembeschermingsgebied, waar het boomkorvissen is verboden en waarbinnen rustgebieden liggen voor zeehonden en vogels: in die gebieden mogen geen mensen komen.

Het maatregelenpakket voor de Voordelta biedt natuurwinst voor de gehele delta. De koppeling met het Haringvliet wordt hersteld door het openen van de Kier, en ook het Grevelingenmeer wordt wellicht weer met de zee verbonden.

Het beheerplan biedt ook ruimte voor economische ontwikkeling; het gebied gaat niet in zijn geheel op slot. Er is ruimte voor recreatie en (duurzame) visserij

afbeelding 5 – plankaart voordelta met rustgebieden en natuurontwikkelingszones

en er zijn kansen voor ecotoerisme. Hiervoor is een stimuleringsfonds van het ministerie van V&W beschikbaar van 12 M€. Aan mosselzaad is een groot gebrek in Nederland, en de Voordelta biedt daarvoor belangrijke kansen.

Voor de veiligheid worden suppleties van zand onder water en aan het strand uitgevoerd op veel plekken van de deltakust. Daarnaast zijn er zwakke schakels in de kustverdediging; die worden nu aangepakt, en eentje ervan is al omgevormd tot de sterkste schakel van de kust.

Veerman heeft geadviseerd om het suppletieprogramma sterk uit te breiden. Dat kan botsingen met de natuuropgaven inhouden. Ook bij de aanpak van zwakke schakels moet rekening worden gehouden met de natuurdoelstellingen.

Vragen van de commissie naar aanleiding van de vier presentaties

De verhalen waren gericht op de vrij korte termijn. Hoe kan worden omgegaan met de klimaatverandering, die op de lange termijn veel invloed zal hebben, en de kansen die dat biedt?

Voor het project rond de Grevelingen is klimaatverandering echt een kans: de energiecentrale kan bijvoorbeeld dienen als pomp bij hoge waterstanden, als het meer wordt verbonden met het VZM. Omdat echter al veel wordt nagedacht over de uitvoering is bij het project de horizon verder vrij kort (2015). Voor het waterpeil kan er rekening worden gehouden met zeespiegelstijging: het middenpeil kan meestijgen, want er is gerekend met peilverschillen. Bovendien zijn de Natura2000-doelstellingen opgesteld met zicht op de lange termijn.

Voor de Oosterschelde moet op de echt lange termijn worden gekozen hoe verder te gaan. Er is echter al wel nagedacht over het sluitregime van de Oosterscheldekering. Zand de Oosterschelde inbrengen van buiten laat het gebied meegroeien met de zee, en verdient daarom de voorkeur boven zand van binnen de zeearm rondpompen.

De voordelta is verankerd in het NWP, en het plan heeft geen lange termijn scope. Energieopwekking is een project voor de langere termijn, evenals de instandhoudings- en compensatiedoelen. Die doelen zijn echter statisch, terwijl de ontwikkelingen zeer sterk dynamisch zijn. Het is daardoor de vraag of de doelen niet zullen worden ingehaald door de klimaatverandering.

Dit laatste roept dus de vraag op of onze wet- en regelgeving wel klimaatbestendig is. In het voorbeeld van de Grevelingen bleek dat er geen vinger tussen de doelen te krijgen was, behalve een mondelinge toezegging van flexibiliteit.

Gaat er geen concurrentie tussen voordelta en Oosterschelde plaatsvinden over wie het geld en het zand krijgt?

De doelstellingen zijn voor de gehele delta gesteld, en zeehonden kunnen net zo goed in de voordelta als in de Oosterschelde. Het gaat echter niet om de aantallen zeehonden; we willen een gezonde voordelta én een gezonde Oosterschelde.

De kern van de opgave van deze drie gebieden is het creëren van een robuust economisch systeem, zodat het ruimte biedt voor recreatie en economische ontwikkeling. Dragen deze projecten bij aan die echte robuustheid?

Over de grote lijn wordt daarover eigenlijk nog niet echt goed nagedacht. Het herstel van de getijdeverandering is de sleutel voor de robuustheid. Kiezen voor getij in bijvoorbeeld de Grevelingen is het kiezen voor een bepaalde vorm van natuur, en daarmee niet voor een andere vorm. Voor de voordelta is dat probleem er ook: de natuur is in beton gegoten.

Wat is de samenhang tussen de systemen? In de Oosterschelde is er een morfologisch probleem met voedseltekorten, de Grevelingen heeft een lagenprobleem (stratificatie). Zouden de wateren niet verbonden kunnen worden om elkaar te helpen?

Die omschrijving sluit haarfijn aan bij de beleving van de projectteams voor Grevelingen en Oosterschelde. Er wordt nu per watersysteem gekeken wat het probleem is en hoe dat kan worden opgelost, terwijl de oplossing soms juist kan zitten in de verbinding met de omgeving. Overigens heeft het Grevelingenmeer ook een bodemprobleem, dat door verbinding niet zou worden opgelost. Het terugbrengen van getij kan het oprukken van zuurstofloosheid stoppen, maar niet omkeren. Meer beweging in de verticale richting leidt niet direct tot de benodigde horizontale stroming. De oplossing voor de Grevelingen blijft een onderhoudsintensief systeem, en echte estuariene dynamiek keert niet terug.

Hoe herstelt de primaire productie zich door de voorgestelde maatregelen?

Voor de Deltawerken stroomde er een heel klein beetje rivierwater door de delta. De gecompartmenteerde wateren ontvangen dat water niet meer. Omdat het meren zijn en dus weinig zwevend slib aanwezig is is er potentie voor hogere primaire productie. Uit de polders komt heel variërend voedsel in het water: sommige wateren krijgen teveel, andere te weinig. Dat probleem kan dus wel worden opgelost door te verbinden, echter het zwevend slib zal niet terugkeren en dus blijft het systeem anders dan voor de afsluiting.

Is er voor de Oosterschelde geen optie om meer doorlaat mogelijk te maken, zoals het gedeeltelijk heropenen van Neeltje Jans?

Dat kan in principe, maar is niet uitgezocht. Om te weten of je zoiets moet willen moeten echter keuzes worden gemaakt.

De plaatvorming in de voordelta lijkt wel aan te sluiten op de bestaande eilanden, dus kan daar niet bij worden aangesloten om die eilanden uit te breiden? Daarnaast lijken alle duurzame energiebronnen nog onrendabel, dus waarom dat niet nog 50 jaar uitstellen tot de techniek geperfectioneerd is? Ondertussen kunnen dan kerncentrales geld opbrengen om de huidige projecten te bekostigen.

De eilanden zijn helaas geen mogelijkheid, omdat de plaatvorming niet meegroeit met de zeespiegel. Hoe zien de plannen voor het 'energy-island' er eigenlijk uit en gaan die verder dan alleen een getijdencentrale?

Dat is zeker wel de bedoeling: de centrale moet letterlijk en figuurlijk de energie geven voor de ontwikkeling: allerlei initiatieven zouden kunnen ontstaan, onder andere met windenergie.

Waarom wordt de schutsluis en de energiecentrale dan aangepakt met een KBA, terwijl het gewoon een grote impuls op allerlei gebieden zou betekenen die niet in een KBA te vatten is?

In het verhaal over de Grevelingen zit heel veel enthousiasme en waargenomen potentie. Hoe gedeeld is dit beeld? Zijn Zeeland en Zuid-Holland daarbij betrokken?

Groenservice Zuid-Holland is een samenwerkingsverband van de beide provincies en de gemeenten om de Grevelingen heen en 17 maatschappelijke organisaties, dus dat enthousiasme is zeker gedeeld. Het project is echter inderdaad redelijk op de korte termijn gericht, en impulsen voor de lange termijn zouden daarom uit het bredere perspectief van de delta moeten komen. Er wordt gesproken met de bevolking, in gebruikersbijeenkomsten en via georganiseerde belangenbehartigers. De uitdaging blijft echter om de bevolking te interesseren; de urgentie is niet zichtbaar groot.

Er lijkt een visie voor de langere termijn voor toerisme te ontbreken. Er wordt geprobeerd door organisaties om zo'n proces van de grond te krijgen, maar dat lijkt bij de meeste ministeries weinig gehoor te vinden. De ontwikkelingen zijn nu zo dat korter wordt verbleven en dat meer wordt uitgegeven per verblijf. De toerismesector in de delta lijkt zich daar nog niet aan aan te passen. Om iets te bereiken zijn ondernemers nodig, en die komen niet vanzelf.

Als de Grevelingen meegroeit met de zeespiegel, worden dan ook de dijken meeverhoogd, of wordt dan de kans benut die het biedt zoals dat ook in Dordrecht gebeurt?

Vijftig centimeter getij is heel erg weinig, en dat biedt weinig perspectief. Er komt veel droogvallend slik bij. De dijken kunnen nog wel even mee, omdat die nog zijn gedimensioneerd op de situatie van voor de Brouwersdam. De waterstand mag ook niet te hoog komen, want dan zou heel Port Zèlande onderlopen.

Opiniërend gesprek

Het beeld ontstaat van een reparatieloods waarin vele mensen toegewijd en enthousiast de fouten uit het verleden proberen te herstellen. Er is wel behoefte om een stap voorwaarts te zetten, maar nog niet echt een plek waar die stap vandaan moet komen. RWS en V&W lijken de enige probleemeigenaars. Er zijn statische doelen die geen recht doen aan de dynamiek. We volgen saaiere procedures die verankerd zijn in de overheidswereld en die ook geen dynamiek toestaan. Het is een homogeen groepje van mensen die steeds dezelfde dingen met elkaar proberen. Wat zouden de elementen moeten zijn van een visie die wel echt iets toevoegt? Daar kan niet een hard doel in zitten, geen harde randvoorwaarden, en er zijn stapstenen nodig. In het verhaal over Grevelingen wordt 'verbinden' genoemd, maar de vraag is hoe diepgaand die verbinding is.

RWS signaleert problemen, maar het is moeilijk om de bevolking dat probleem ook echt te laten zien. Voor de voordelta is veel overleg geweest met gebruikersverenigingen bij het opstellen van het beheerplan: het moet daarom niet worden opgevat als een statisch plan maar een gebiedsontwikkelingsplan, dat wel wat dynamisch bedoeld is. Proactiviteit van de Rijkspartijen is nodig

om andere partijen te betrekken, maar dan kan dat wel. De Maasvlakte 2 heeft eigenlijk de randvoorwaarden gesteld voor het beheersplan voordelta. Het NWP kan wellicht helder inzicht bieden in de visie.

Er is een keuze tussen korte kustlijn of open estuarium. Veerman heeft voor het open estuarium gekozen. De vraag is hoe dat open estuarium kan worden gecombineerd met toch een korte kustlijn of in elk geval voldoende veiligheid.

Het waterschap Hollandsche Delta wil ook graag dat de delta meer als geheel worden gezien. Rotterdam ziet dat echter niet zo; zij zien de delta als een transportroute naar het zuiden. Zuid-Holland heeft geen recreatiebeleid voor hun deel van de delta. Bergen op Zoom is in een enorme rotzooi gebracht, waar ze zelf nooit meer uit kunnen komen.

De zorg voor een collectieve ruimte, zoals we de delta toch vaak zien, moet ook uit de collectieve middelen komen. De ministeries komen er echter zelf niet uit hoe dat geld moet worden besteed. 150 jaar geleden werden de havenbaronnen van Rotterdam bereid gevonden om een deel van de Wilhelminapolder bij Goes in te polderen: naar dat soort betrokkenheid moet worden gezocht.

Leiderschap lijkt te ontbreken om het noodzakelijke sleuren en trekken te doen dat nodig is om een proces echt van de grond te krijgen.

Maatschappelijk draagvlak wordt in de presentaties vaak als laatste genoemd: 'oja, daar moeten we ook nog iets mee'. Misschien moeten de problemen op de een of andere manier dan gewoon beter doordringen, en moet dus begonnen worden bij het draagvlak. Onze cultuur wordt gedomineerd door het oplossen van problemen. Er wordt gezocht naar punten op de horizon; we moeten misschien geen punt zetten, maar een wolk van punten waarin iedereen een beeld van zijn gading kan kiezen. Waarom moet het VZM zout worden? Niet vanwege dat ene punt op de horizon, maar er zijn vele invalshoeken: estuariene dynamiek, waterkwaliteit, natuur, mosselvisserij. Het gevoel van de mooie delta moet in de bevolking terecht komen, zoals dat bij de Wadden aanwezig is. Betrek de kinderen en scholen daarbij.

Zelfs de kleine maatregelen in de Oosterschelde wekken toch wel wat positieve reacties op, of in elk geval vragen: als mensen die vragen gaan stellen krijg je de kans om het uit te leggen. De kleine juweeltjes moeten worden benoemd als opening voor het gesprek.

Er wordt voortdurend gesproken over 'herstel', 'terug' etc., maar moet er niet juist meer vooruit worden gedacht. Moeten de slangen en de beademing er niet af voor radicalere maatregelen?

afbeelding 6 – schelpdierpercelen in de Oosterschelde

De toekomst van de scheldiervisserij – Ko Prins

Dhr. Prins is mede-eigenaar van Koninklijke Prins & Dingemanse

Koninklijke Prins & Dingemanse is begonnen in 1880 en het bedrijf heeft zich vanaf het begin aangepast aan wat er uit de Oosterschelde kwam; kreeft, oesters, mosselen. Voor de uitvoering van het Deltaplan was het water verbonden met de rivier. Waar ook ter wereld, schelpdieren vind je daar waar zout en zoet water elkaar treffen. Waar dat precies door komt is nog een raadsel. De rivier is een soort riool, dat zorgt voor de voedingsstoffen die de schelpdieren nodig hebben.

Tijdens de bouw van de Deltawerken, in 1963, kwam heel veel van het zoete water tijdelijk door de Oosterschelde, waardoor de Oosterscheldekreeft werd uitgeroeid. Uiteindelijk is de Oosterschelde niet helemaal afgesloten, maar half open gebleven.

In de Waddenzee wordt enorm krampachtig gedaan over natuur, waar bijna niets meer mag om de natuur te beschermen. In de delta mag alles. Oesters die er voorheen 2 jaar over deden om te groeien, hebben nu 6 jaar nodig. Bijvangst van vis is bijna verdwenen: de kraamkamerfunctie verdwijnt. Concurrentie vindt plaats tussen verschillende organismen. De Oosterschelde is een schitterende jonkvrouw, die echter ziek is, en ze moet beter worden gemaakt.

Voor de toekomst is de aquacultuur een echt perspectief. Sla, tomaten en bloemen hebben we al het hele jaar door, en de schelpdiersector staat aan de vooravond van die ontwikkeling. Er wordt gewerkt met mosselzaadvanginstallaties. Over 25 jaar moet het voedselprobleem in de Oosterschelde worden opgelost. Binnen- en buitendijks worden dan schelpdieren gekweekt, eventueel onder gecontroleerde omstandigheden. Je hebt een idee van de toekomst, en gaandeweg kom je verder.

De Jonkvrouw blijft echter ziek, en ze moet eerst worden genezen voordat deze toekomstbeelden uit kunnen komen.

Coalities smeden in de delta – Gijs van Zonneveld

Dhr. van Zonneveld is werkzaam bij de Zeeuwse Milieufederatie (ZMF)

De ZMF is een organisatie van belangenbehartigers, maar het thema van deze bijeenkomst is het vormen van coalities, samenwerken in Zeeland.

Op 17 augustus van 1883 explodeerde de Krakatau; de grootste vulkaanuitbarsting die de moderne mens heeft meegemaakt, en het stof daarvan kunnen we nog steeds vinden. Het jaar daarna daalde de temperatuur gemiddeld met 1,2 graden. Een heel grote ingreep met enorme gevolgen.

Het gaat heel goed met Zeeland; we waren de eerste met het formuleren van de Ecologische Hoofdstructuur, en we zijn de eersten die hem hebben gerealiseerd. We hebben het prachtige nationaal park Oosterschelde, veel natuur op Schouwen etc. In Zeeland bestaat een heel constructief klimaat, met korte lijnen, Zeeuwse lijnen. De menselijke maat wordt optimaal benut.

Duurzaam is een containerbegrip, maar toch. Wensen voor een duurzame delta zijn er voldoende. De vrede is ruw verstoord bij de zoektocht naar die duurzame delta: ontpolderen, mossels, doorlaatmiddel in de Zandkreekdam. Er wordt al 10 jaar gepraat over het Veerse Meer.

Veerman beloofde een geweldig advies te gaan afleveren, maar als je er nou goed naar kijkt, is het toch wel een behoudend stuk. Tussen droom en werkelijkheid staan wetten in de weg, en praktische bezwaren. We willen alles, we kunnen alles, we doen van alles.

Wegen moeten sneller worden aangelegd, banken worden genationaliseerd, en de samenleving wordt maar complexer.

In het Zeeuwse gaat het dus goed, maar de grote dingen, die komen toch niet van de grond. Verbeteren van de Grevelingen, of toch niet? Peil in het Veerse meer verbeteren, of toch niet? Belangenbehartiging wordt een soort touwtrekken, met een scheidsrechter om de vlag in het midden te houden. Enorme verkokering treedt op. Natuur moet beschermd worden, natuur is een waarde, geen belang. Natuurorganisaties zijn dus waardevertegenwoordigers.

Ingrepen in die waarde worden streng getoetst. Als in 1883 milieueffectrapportages hadden bestaan, zou er toch een probleem zijn geweest om vergunning te krijgen voor de ingreep. De Zeeuwse paradox blijft bestaan. Mosselvisserij en natuurorganisaties kunnen elkaar goed vinden, maar grote dingen gaan mis.

Een rigide oplossing past niet. Oog voor het natuurlijk systeem, niet opdelen in vakjes maar kijken naar het grote geheel. Coalitievorming is essentieel. De jonkvrouw van de schelpdiervisserij is dezelfde als die van de natuurbeschermers. Wie moet coalities dan vormen? Nou, de natuurbeschermers met alle plezier. De doelstellingen moeten niet uit het oog worden verloren, en niet tijdens de wedstrijd de spelregels veranderen.

Flexibiliteit is belangrijk, maar regels blijven nodig.

Naar aanleiding van vragen van de commissie over de twee presentaties

Hoe groot is het economische belang van de schelpdiervisserij, in relatie tot andere sectoren?

Uit de Oosterschelde komt 15-30 miljoen kilo mosselen per jaar. Voor de Deltawerken was dat het 4- tot 5-voudige. Mosselvisserij gingen toen al nu en dan naar de Waddenzee voor zaad, maar nu is bijna al het mosselzaad uit de Wadden afkomstig. In Yerseke is de omzet nu ongeveer 150-200 M€. In de tuinbouw heeft men het over Greenports, waar hier sprake is van een Blueport. Er zijn kansen voor 5- tot 10.000 arbeidsplaatsen in de sector.

Prins&Dingemans heeft een heel groot afzetgebied, en is van oorsprong grondgebonden. Maar met aquacultuur wordt die grondgebondenheid minder. Zou de visserij elders plaats kunnen krijgen als de kwaliteit van de Oosterschelde niet genoeg verbetert?

Het zou te gek zijn om zo'n sterke plek kapot te maken, en een enorm verlies voor de regio, van werkgelegenheid en cultuur. Goede plekken voor schelpdiervisserij zijn zeldzaam.

Waar zit de concurrentie van de schelpdiervisserij in de delta en waarom zitten die daar?

Zo'n 15 jaar geleden was de kweek in Italië niets waard, maar die is nu enorm gegroeid. Griekenland is ook in opkomst. Nederlandse kwekers zijn mosselen gaan kweken in Ierland. In Scandinavië komt het nog niet echt van de grond.

Natuur moet niet rigide worden afgebakend, en moet toegankelijk zijn. Waterkwaliteit is bijvoorbeeld voor natuur én voor recreatie van belang. Zoet water toelaten in de Oosterschelde is goed voor de natuur én goed voor de mosselvisserij. Jachthavens aanleggen is heel moeilijk omdat je tegen

natuurregels aanloopt, terwijl als de natuur robuust is, het juist zou moeten kunnen. Zeilers, duikers, recreanten, zijn de best mogelijke ambassadeurs voor natuurbescherming.

Er wordt beweerd dat het verzouten van het VZM mogelijkheden biedt voor de mosselvisserij. Is dat zo?

De sector ziet veel mogelijkheden in Grevelingen en Oosterschelde. Voor het VZM is dat nog niet duidelijk; de vraag is of het te combineren is met de andere functies van het meer. De grenzen waar we nu tegen aan lopen zijn die van de door mensen vernietigde natuur.

Samenwerken binnen de delta gebeurt wel, maar moet dat niet nog breder worden getrokken om de echte knelpunten op te lossen?

Die samenwerking is er; de provinciale milieufederaties hebben een samenwerkingsverband, en precies voor die samenwerking is de Deltaraad opgericht. De groenblauwe oase die de delta is, moet meer in de schijnwerpers worden gezet.

De actiegroep Oosterschelde Open was al een samenwerkingsverband tussen schelpdiervissers en natuurbeschermers: wat voor doelstellingen zou zo'n actiegroep nu hebben?

Van Zonneveld: schotten tussen de bekkens eruit, en het water weer laten stromen. Prins: helemaal mee eens; goed onderzoeken hoeveel zoet water nodig is, en zo het stromende water weer terugbrengen. Henk Baptist (ondernemer/natuurbeschermers): de productiecapaciteit moet omhoog; er moet meer voedsel in het systeem komen. In de delta gebeuren alle interessante activiteiten altijd op de rand; de rand tussen water en land, rand tussen zoet en zout. Dat potentiaal moet worden benut. Plan Tureluur is een voorbeeld waar natuur veel heeft geprofiteerd. Wonen aan het water is ook een voorbeeld.

Er gaat wel iets mis; alle enthousiasme ten spijt worden toch projecten niet gerealiseerd. Hoe komt dat dan?

Misschien heeft het wel te maken met het veranderen van de spelregels tijdens het spel; doelstellingen moeten overeind gehouden worden. Op Schouwen werd de slechte grond gebruikt voor natuurontwikkeling. Aan de Westerschelde lagen ook belangen in elkaars verlengde waar gebruik van kan worden gemaakt om verder te komen.

Robuuste natuur zou alles mogelijk maken. Het probleem is echter dat die er niet is, en dat die niet zomaar terugkomt in het cultuurlandschap van de delta. Waar moet je ruimte geven aan de natuur en waar houdt dat op? Zijn de dijken niet het grootste probleem?

Het is niet waar dat natuur begint waar cultuur ophoudt. De natuur kiest een ordening, die vaak de beste weg is. We roeien voortdurend tegen de stroom in, en misschien krijgen we nu wel spierpijn. Om te kunnen komen tot oplossingen, moet polarisatie worden voorkomen. Rond de Waddenzee is de cultuur heel anders: de schelpdiervisserij is daar een vreemd element, in Zeeland is hij ingebed in de cultuur. Bij de Waddenzee wordt strikt met natuurregels omgegaan, in Zeeland is dat heel anders.

Weten we wat de groene/goede manier is? We hebben te maken met een delta-economie; het water is leidend. De belangen van de economie worden uitgeruild tegen die van de natuur. De havens van de delta zijn de baas, en de natuurbeweging ruilt slim uit. Als wij niet begrijpen hoe het moet, hoe moet de Tweede Kamer het dan snappen? Hoe moeten we het dan uitleggen?

Er wordt op een heel ander schaalniveau deals gesloten; uitruil tussen Randstad en delta. De scheepvaart dicteert, maar Zeeland moet uit zijn schuttersputje komen.

Het proces rond het VZM zat vast totdat de natuurbeweging zei de zoetwatervoorziening belangrijk te vinden. De landbouw zat dus muurvast, en de natuurbeweging moest bewegen om iets los te krijgen. Voor het Veerse Meer waren allerlei plannen; daar hebben de gemeenten weer elk verschillende belangen. Aan de westkust van Zeeuws Vlaanderen kwamen natuurbeschermers en de recreatiesector er samen uit. In de Westerschelde neemt de overheid zijn verantwoordelijkheid niet: alle handtekeningen waren er, maar de discussie over ontpoldering werd toch heropend.

Scheepvaart heeft enorm veel invloed op de delta; waarom pikken de Zeeuwen dat? Zeeuwen zijn erg plichtsgetrouw, en ze laten alles over zich heen komen. De laatste jaren wordt er meer teruggevochten: stop de groene leugen is daar een voorbeeld van. De ontpolderingsdiscussie werd buiten de bevolking om gevoerd, en daarvan is nu het resultaat te zien.

RWS heeft er in de loop der jaren ingeramd dat de delta dicht moet voor de veiligheid, maar de schelpdiervisser komt met een verhaal over een open delta. Hoe valt dat verhaal bij de andere 'gewone' Zeeuwen?

De Zeeuw ziet de problemen die er zijn. De veiligheid die we hebben is een soort schijnveiligheid, en misschien zien we wel dichtbij de volgende overstroming.

Hoe flexibel is Natura2000? De basis van de wetgeving is dat er niets mag veranderen, en de natuurdoelstellingen zijn juridisch vastgelegd. Om daarvan te mogen afwijken moet een EU-lidstaat aantonen dat hij zijn best heeft gedaan om de doelen toch te halen. Als we in de Grevelingen iets veranderen waardoor de geoorde fuut verdwijnt, zal de Europese Commissie wel vragen om te zoeken naar een alternatieve plek, en zo zijn er wel wat mogelijkheden om af te wijken.

Moeten we in het licht van de klimaatverandering niet ons richten op natuurontwikkeling in plaats van natuurbehoud? Wordt natuurbehoud niet natuurverlies?

Welke coalities zouden kunnen worden gesmeed voor het openen van de compartimenteringswerken?

De natuurbeweging kan bij elk van de bekkens een coalitie bedenken:

- Grevelingen: de eco2-gedachte, economie en ecologie, bestaat al; recreatie en natuur
- VZM: natuur en schelpdiersector
- Haringvliet: natuur en RWS vanwege het bezinken van het slib
- Oosterschelde: natuur en oostervissers
- Markiezaat: natuur en ansjovisvisserij
- Veerse Meer: natuur en de gemeente Veere

Voor de landbouw zijn steeds concessies nodig, en zo is er alleen een indirecte link. Het water is het focuspunt, en het land is bijkomstigheid.

Waar zitten de grenzen aan de groei? Gaat op een gegeven moment de ruimte verdeeld moeten worden tussen recreatie en natuur met grote hekken?

Theoretische kennis geeft niet de absolute waarheid, en praktijkkennis ook niet: in de koppeling zit de mogelijke winst.

Opiniërend gesprek

Er is in de delta veel te veel beleefde consensus. Misschien is er wel een enorme klap nodig, een schok om Zeeland wakker te schokken. Bijvoorbeeld voorstellen om de dijken door te steken en ze er alleen onderuit laten komen als ze met een nog beter voorstel komen. Dit is echter allerm minst exclusief geldig voor Zeeland; het geldt voor heel Nederland. Altijd gebeuren pas echt grote dingen als er iets ergs is gebeurd. De uitdaging is dus om dezelfde urgentie op te roepen met het beeld van een calamiteit in plaats van met de calamiteit zelf. Veerman heeft dat in elk geval geprobeerd. Wij Nederlanders durven alleen een keuze te maken als de professoren hebben bepaald dat het nou eenmaal niet anders kan; er wordt gezocht naar dwang van buitenaf. De natuurlijke orde wordt nu op zo'n manier gebruikt; rentmeesterschap. De oplossing zou dan moeten zijn dat we weer eens dingen gaan doen omdat we ze leuk, spannend, lekker of wat dan ook vinden.

Misschien moet wel het verkeerde plan vanuit Den Haag worden gedropt om de delta wakker te schudden.

In het noorden rond de Waddenzee wordt het heel goed aangepakt, met een Waddenfonds en een Waddenacademie; de kracht moet dan uit de regio zelf komen. Kan dat niet ook in de delta? Probleem daarmee is dat er wel heel veel initiatieven zijn, ook in de delta, maar dat die vanuit een eigen sectortje komen. De mogelijkheden daarvoor zijn de Verlosser, de Ramp, of, en dat is dan te prefereren, om incentives te geven om te ontwikkelen: geld beloven voor goede voorstellen. Een bureaucratisch beoordelingssysteem zou daar dan niet aan vast moeten hangen, maar eerder een soort peer review waarin van voorstellen wordt beoordeeld of ze echt voldoen aan waar we met de delta heen willen. Dat laatste zou dan niet een strak bepaald gezamenlijk beeld moeten zijn, maar in elk geval moeten de stappen die we zetten convergeren.

De infrastructuur die nodig is voor de waterveiligheid, en zeer zelden wordt toegepast, en de infrastructuur voor de waterhuishouding die dagelijks wordt gebruikt, zou meer moeten worden gekoppeld waar dat mogelijk is, om synergie te bereiken. Die zelden gebruikte veiligheidsinfrastructuur is heel moeilijk uit te leggen.